

Aarsagerne til Landbrugets Mangel paa Arbejdskraft.*)

Af Departementschef *Einar Cohn*.

Arbejdskraftmangel i dansk Landbrug før og nu.

Den Nedgang, som nu i en Aarrække har præget Landbrugets Forsyning med Arbejdskraft, er efterhaanden blevet et af de store Problemer, Erhvervet staar over for i dets Forsøg paa at overvinde de Vanskeligheder, som Efterkrigstiden er kendetegnet af. Problemet er ikke nyt. Det var fremme saa tidligt som i Slutningen af forrige Aarhundrede, og siden er det med Mellemrum dukket op paany, saaledes omkring 1908 og i Aarene under og efter den første Verdenskrig, da man som bekendt saa sig nødsaget til at indforskrive polske Landarbejdere for at afbøde Manglen paa hjemlig Arbejdskraft.

Først fra Slutningen af Tyverne kan man regne med, at Behovet for Arbejdskraft var nogenlunde tilfredsstillet, og i Kriseaarene i 1930erne, da Byernes store Arbejdsløshed virkede som Bremse paa Vandringen fra Land til By, klagedes der kun sjældent over Mangel paa Arbejdskraft. Men efter at Byerhvervene havde overvundet Krisens værste Følger, og Beskæftigelsen i Byerne paany havde begyndt at vise Stigning, indtraadte der en kraftig Tilbagegang i Landbrugets Arbejdskraft. Alene i Løbet af de 2 Aar fra 1934 til 1936 formindskedes Antallet af faste Medhjælpere med ca. 22 000. Samtidig forøgedes ganske vist den midlertidige Medhjælp (løse Daglejere o. lign.) med 4—5 000, men dog altsaa langt fra tilstrækkeligt til at opveje Nedgangen i den faste Medhjælp. Arbejdskraftspørgsmaalet

---

*) Efter Foredrag ved Konsulentmødet paa Landbohøjskolen den 29. Marts 1947. Fuldmægtig i Det statistiske Departement, *P. Døssing*, har i vidt Omfang bistaet ved Udarbejdelsen.

kom derfor atter til at staa i Centrum for den landbrugspolitiske Debat, og Socialministeren nedsatte i 1936 et særligt Udvalg af Sagkyndige til at overveje, hvilke Foranstaltninger der eventuelt skulde kunne træffes for at bringe Arbejdskraften frem paa Markedet igen.

Inden Udvalget i 1937 havde afsluttet sit Arbejde, synes Problemet imidlertid tildels at have mistet sin Aktualitet. Først henimod Slutningen af den anden Verdenskrig møder vi det igen, og det truer nu med at antage saadanne Dimensioner, at dets Løsning kan blive delvis afgørende for, om det skal lykkes for Landbruget at fortsætte sin Virksomhed efter de Retningslinier, der har været gældende i det sidste trekvart Aarhundrede.

Arbejdskraftmangel i fremmede Landes Landbrug.

Heller ikke i fremmede Landes Landbrug er man ukendt med, at Behovet for Arbejdskraft med visse Mellemrum ikke kan tilfredsstilles. I Trediverne var Problemet saaledes fremme i Lande som England, Frankrig, Tyskland, Sverige og Czekoslovakiet, og de spredte og delvis ufuldstændige Oplysninger, der foreligger om Udviklingen under og efter Krigen i de vigtigste Landbrugslande, viser, at man ogsaa i denne Periode har været inde i en nedadgaaende Bevægelse, hvad Forsyningen med Arbejdskraft angaar. For Canadas Vedkommende er det saaledes oplyst, at Antallet af mandlige Landbrugsmedhjælpere fra 1939 til 1944 — Tallene er ikke ført længere frem til Nutiden — faldt fra godt 1,2 til 1 Million, altsaa med godt 200 000 Mand eller ca. 17 pCt. I samme Tidsrum formindskedes Arbejdskraften i De forenede Staters Landbrug fra ca. 10,7 til ca. 10 Mill. Mand, og den lejede Arbejdskraft alene gik ned fra ca. 2,6 til godt 2,2 Mill. Mand eller med ialt ca. 16 pCt. For de australske Landes Vedkommende foreligger der kun Oplysning om Forskydningerne i den faste Arbejdskraft og kun for Aarene indtil 1942; men i den Periode, der saaledes er belyst — 1939—42 — er den faste Medhjælp formindsket ret betydeligt, nemlig med omkring 12 pCt.

For de Lande, der hidtil er omtalt, kunde Nedgangen i Ar-

bejdskraften vel i Hovedsagen betragtes som en naturlig Følge af Militærindkaldelserne under Krigen, og der er heller ingen Tvivl om, at de har fremmet Nedgangen stærkt. Paa den anden Side har Indkaldelserne næppe været den eneste Aarsag til Arbejdskraftens Indskrænkning, og omvendt viser Udviklingen i England, at det trods store Udskrivninger af Krigsmandskab har kunnet lade sig gøre ikke blot at undgaa Nedgang i Landbrugets Arbejdskraft, men endog at forøge Arbejdskraften ret betydeligt. Landbruget i Storbritannien (England, Skotland og Wales) beskæftigede i 1939 — bortset fra Brugerne og deres Hustruer — godt 700 000 Arbejdere, og dette Tal var i Aarene 1944 og 1946 vokset til henholdsvis ca. 860 000 og ca. 890 000 eller med henholdsvis ca. 23 og ca. 27 pCt. En Del af den forøgede Arbejdskraft var stillet til Raadighed af *The Women's Land Army*, i 1946 dog kun godt 30 000, ligesom de militære Styrker i Hjemlandet i nogen Udstrækning har deltaget i Landbrugsarbejdet. Endvidere har ogsaa Krigsfanger været beskæftiget i ret stort Antal, og der næredes en Overgang Frygt for, at Krigsfangernes Hjemsendelse vilde medføre stærk Tilbagegang i den forhaandenværende Arbejdskraft. Frygten synes dog at have været ubegrundet, idet en betydelig Del af det engelske Mandskab, der vender hjem, efterhaanden som Demobiliseringen skrider frem, søger Arbejde i Landbruget.

Ser vi endelig paa Udviklingen i et Land som Sverige, viser det sig, at Landbruget her ligesom i de fleste krigsførende Lande har maattet arbejde med et stadigt aftagende Medhjælperantal. Egentlige løbende Optællinger foreligger ikke, men Nedgangen i Løbet af Krigsaarene synes paa andet Grundlag at kunne opgøres til omkring 15 pCt.

Med det korte Overblik, jeg nu har givet over Forholdene i tidligere Tid og i andre Landbrugslande end Danmark, har det været min Hensigt at pege paa, at de Vanskeligheder, som de danske Landmænd for Tiden har med at skaffe tilstrækkelig Arbejdskraft til Veje, er noget, som de har tilfælles baade med tidligere Generationer og med Kolleger i andre Lande. Vi har med andre Ord at gøre med Forhold, som ikke er begrænset

til bestemte Steder eller bestemte Tider. Imidlertid er dette jo en ringe Trøst, og det bør naturligvis ikke friste til Betragtninger i Retning af, at naar Forholdene tidligere er gledet i Lave igen, gør de det nok ogsaa denne Gang, blot man venter og ser Tiden an. For selv om dette skulde være Tilfældet, vil man maaske ved at efterforske Aarsagerne til, at Forholdene er, som de er, blive i Stand til at finde Midler, der kan bidrage til en hurtigere Genoprettelse af Ligevægten.

Hvor stor er Nedgangen i Landbrugets Arbejdskraft fra før Krigen til nu?

Før man ser paa Spørgsmaalet om Aarsagerne til Landbrugets Mangel paa Arbejdskraft, vil det imidlertid være naturligt at spørge, om der kan siges noget om, *hvor stor Mangelen er*. Det maa hertil bemærkes, at det eneste, vi i saa Henseende har fuld Klarhed over, er, *hvor stor en Nedgang* der har fundet Sted i Antallet af Medhjælpere og Arbejdere, som Landbruget har haft til Raadighed. Om Mangelen saa svarer til Nedgangen, er et Spørgsmaal for sig, som jeg senere skal vende tilbage til.

Tager man ved Bestemmelsen af Nedgangen i Arbejdskraften sit Udgangspunkt i Forholdene i det sidste Førkrigsaar 1938—39, viser de aarlige Landbrugstællinger, at der fra dette Tidspunkt indtil 1945—46 er sket en Formindskelse af Landbrugets samlede Arbejdskraft paa ca. 47 000 Helaarsarbejdere, nemlig fra 480 000 til 433 000 Helaarsarbejdere. Formindskelsen andrager saaledes omkring 10 pCt. Her maa det imidlertid erindres, at Brugerens Arbejde, som er medregnet i Tallene, ifølge Sagens Natur maa være nogenlunde uændret. Tællingerne viser, at der endog har været en Smule Fremgang, idet Fradraget for Arbejde hos andre er blevet mindre end tidligere. Ser vi kun paa de egentlige Medhjælpere og Arbejdere, er disses Antal, omregnet til Helaarsarbejdere, gaaet ned fra ca. 309 000 i 1938—39 til ca. 261 000 i 1945—46. Nedgangen har med andre Ord udgjort ca. 48 000 Helaarsarbejdere, og da der siden 1945—46 er sket en yderligere Tilbagegang, maa man med no-

genlunde Sikkerhed kunne gaa ud fra, at der i det Landbrugsaar, vi nu befinder os i, kan regnes med en Arbejdsstyrke paa omkring 55 000 Helaarsarbejdere mindre end i 1938—39. Det svarer til, at hvor der i 1938—39 var 6 Arbejdere til Raadighed, er der nu kun 5.

Nedgangen har ikke været jævnt fordelt over hele Perioden. Indtil Sommeren 1941 var den ret begrænset; men derefter faldt Medhjælperantallet i hurtigt voksende Tempo indtil Sommeren 1944. Besættelsens Ophør ledsagedes af en Stigning paa ca. 7 000 Helaarsarbejdere; men til Gengæld indtraadte der i Løbet af 1945—46 en saa meget større Nedgang, nemlig paa ialt ca. 15 000 Helaarsarbejdere.

Paa hvilke Kategorier af Arbejdskraft falder Nedgangen?

Undersøger vi, hvordan Bevægelsen har været for de enkelte Kategorier af Arbejdere, viser det sig, at Nedgangen udelukkende falder paa de egentlige Medhjælperere — d. v. s. Karle og Piger, der faar Kost og Logi hos Husbonden. Derimod har der været Stigning i Antallet af Arbejdere, som har egen Husstand, baade for de faste og for de sæsonbeskæftigede. Nedgangen i Antallet af Medhjælperere fordeler sig relativt ligeligt paa Børn og Slægtninge og paa fremmede Medhjælperere.

Hvorfor har Nedgangen ramt netop disse Kategorier?

Der er altsaa — for nu at trække Liniernes op — to Ting, som kendetegner de Kategorier af Landbrugsarbejdere, der er gaaet tilbage i Antal, dels det, at det drejer sig om unge, i Hovedsagen Folk mellem 15 og 25 Aar, og dels det, at der er Tale om Personer med bestemte Ansættelsesvilkkaar: hel- eller halvaarslønnede med Kost og Logi hos Arbejdsgiveren. Det ligger da nær at søge Aarsagerne til Tilbagegangen i Forbindelse med det ene eller det andet af disse Forhold — Alderen eller Ansættelsesformen — eller eventuelt dem begge. Vi maa med andre Ord stille Spørgsmaalet saaledes:

- 1) *Kan der paavises særlige Grunde til, at Udbudet af Arbejdskraft i Alderen fra 15 til 25 Aar er formindsket saa stærkt, og*
- 2) *er der Grund til at antage, at de unge arbejdssøgende har vanskeligere ved at finde sig til Rette med de langvarige og delvis patriarkalsk prægede Arbejdsforhold i Landbruget end med de løsere og friere Arbejdsvilkaar i andre Erhverv?*

Hvis man mener, det sidste er Tilfældet, bliver det et Spørgsmaal for sig, om Arbejdskraftproblemet kan løses tilfredsstillende, ved at Landbruget slaar ind paa Ansættelsesvilkaar som dem, der er gældende inden for Byerhvervene. Det vilde muligvis bidrage til en øjeblikkelig Formindskelse af Vanskelighederne; men i det lange Løb kunde det let komme til at gaa ud over Medhjælpernes forsvarlige landbrugsmæssige Uddannelse.

Kan lønmæssige Aarsager forklare Nedgangen?

Man kan ikke nu paa samme Maade som tidligere fremhæve Lønforholdene som en af de vigtigste Aarsager til det svigtende Udbud af Arbejdskraft. Landbrugets unge Medhjælpere er ikke i Dag underbetalt i Forhold til Arbejdere i samme Aldersklasser inden for Byerhvervene. Efter den sidst afholdte Løntælling tjener almindelige helaarsfæstede Karle paa 16 Aar og derunder i Aaret fra 1. November 1946 til 31. Oktober 1947 en gennemsnitlig Pengeløn paa omkring 1850 Kr., og for de 17—20-aarige udgør Lønnen i Gennemsnit omkring 2650 Kr. Der kan ingen Tvivl være om, at disse Beløb ligger over, hvad ufaglærte Ungarbejdere i Byerne faar til Rest af Lønnen, naar Udgifterne til Kost og Logi er afholdt, og som bekendt ligger Lærlingelønningerne, der i hvert Fald i visse Henseender med Rette vil kunne sammenlignes med Landbrugslønningerne, betydeligt lavere. Hvad Arbejdets økonomiske Udbytte angaar, byder Landbruget altsaa for Tiden mere end Byerhvervene, naar Talen er om de Kategorier af Medhjælpere, som interesserer os her. Derimod kan det næppe i Højsæsonen konkur-

rere med Tørve- og Brunkulsproduktionen. Om ogsaa de egentlige Landarbejdere, der har egen Husstand, kan opnaa lige saa gunstige Lønvilkaar i Landbruget som i andre Erhverv, er et Spørgsmaal, jeg senere skal komme tilbage til.

Endelig vil jeg fremhæve, at selvom man skal søge Aarsagerne til Arbejdskraftmanglens Opstaaen i Forhold, som specielt vedrører de yngre Aldersklasser og maaske i de særlige Ansættelsesvilkaar, der gælder for unge Medhjælpere i Landbruget, er dermed ikke sagt, at man med Hensyn til Forsøg paa Arbejdskraftmanglens Afskaffelse skal begrænse sig til Foranstaltninger, der kun tager Sigte paa disse Forhold. I Slutningen af min Indledning kommer jeg nærmere ind paa dette Spørgsmaal.

Andre Aarsager maa søges. — Systematisk Inddeling.

Ser vi nu paa, hvad der kan tænkes som Aarsager til, at netop den Kreds af Medhjælpere, som falder inden for den halve Snes Aargange mellem 15 og 25 Aar, er gaaet saa stærkt tilbage i disse Aar, tror jeg, man rent systematisk kan sondre de Faktorer, som kommer i Betragtning, ud i tre forskellige Kategorier.

Der er for det første, hvad man med en kort Betegnelse kunde kalde den demografiske Faktor, det Forhold, at Fødselshyppigheden i de Aar, da de nuværende 15—25aarige blev født, viste et betydeligt Fald i Sammenligning med de foregaaende Aar. Under den anden Kategori falder en Række almindelige samfundsmæssige Foranstaltninger, der i særlig Grad rammer netop de heromhandlede Aldersklasser, saasom forøgede Indkaldelser til Aftjening af Værnepligt, Tilvejebringelse af Bevogtningsmandskab til Flygtningelejre m. v. Endelig kommer i den tredje Gruppe de Forhold, som motiverer den enkelte Medhjælper til i sit Beskæftigelsesvalg at foretrække andre Erhverv end Landbruget. Betydningen af de to førstnævnte Kategorier af Aarsager lader sig i nogen Grad belyse ad statistisk Vej.

Befolkningmæssige Forskydninger.

Hvad angaar den befolkningmæssige Side af Sagen, forholdet det sig saaledes, at der i Landdistrikterne, hvorfra Landbrugets Medhjælpere i Hovedsagen rekrutteres, fødtes ialt ca. 488 000 Personer i Aarene 1914—24, medens der i Perioden 1921—31 kun blev født ca. 471 000 Personer. Inden disse Fødselskuld er naaet frem til henholdsvis 1939 og 1946, de Aar i hvilke de hver især befinder sig i Alderen 15—25 Aar, er de ved Dødsfald reduceret til knap 85 pCt. af deres oprindelige Størrelse, og Forskellen imellem dem er formindsket tilsvarende. Resultatet bliver, at der fra 1939 til 1946 alene i Kraft af den faldende Fødselshyppighed maatte ventes en Formindskelse i Udbudet af Medhjælpere fra 15 til 25 Aar paa godt 14 000. Hertil kommer, at en noget større Del af Fødselsaargangene 1921—31 end af Aargangene 1914—24 sammen med deres Forældre er bortvandret til Byerne, inden de naaede 15-Aars Alderen, og dette bevirker en yderligere Forøgelse af Forskellen. Man kan anslaa den samlede Formindskelse, der fremkommer i Arbejdsudbudet som Følge af færre Fødsler og flere Vandringer til ialt ca. 15 000.

Maa jeg i denne Forbindelse fremkomme med et Par Bemærkninger til en anden Betragtningmaade, som jeg har set fremført og diskuteret i en Del af Landbrugspressen. Betragtningen gaar ud paa, at der af 15—34aarige fandtes 85 000 flere i 1945 end i 1930, og at man herudfra maa kunne slutte, at det ikke kan være, fordi der er for faa Folk, at Landbruget har svært ved at faa Arbejdskraft. Der kan over for dette Synspunkt anføres visse Indvendinger. For det første er Forskellen paa de 85 000 beregnet for Befolkningen i alle Landets Omraader, altsaa saavel Hovedstaden som Provinsbyerne og Landkommunerne. Det forøgede Udbud af Arbejdskraft, som Stigningen paa de 85 000 medfører, mødes altsaa af Efterspørgslen fra alle Erhverv, herunder en Industri i stærk Fremgang, og da Landbrugets Behov for Arbejdskraft i Slutningen af 30erne synes at have været nogenlunde mættet, er det forstaaeligt, at de nyttilkomne arbejdssøgende er søgt ind i andre Erhverv, saa-

ledes at de ikke kan være til Disposition for Landbruget nu. Dernæst kan anføres, at netop fordi Landbrugets Arbejdskraftmangel først for Alvor har meldt sig efter 30'ernes Udgang, vil det være rimeligst ved Sammenligninger af den Art, der her er Tale om, at tage sit Udgangspunkt ikke i 1930 eller et andet vilkaarligt Aar langt tilbage i Tiden, men i 1939, der kan anses for det sidste nogenlunde normale Aar.

Almindelige samfundsmæssige Foranstaltninger efter Krigen.

Hvad dernæst angaar de efter Krigen gennemførte almindelige samfundsmæssige Foranstaltninger, der har maattet medføre Indskrænkninger i den Arbejdsmængde, som staar til Erhvervslivets Raadighed, er disse Indskrænkninger dels gennemført tvangsmæssigt, dels hidført ad Frivillighedens Vej. Under Tvangsforanstaltningerne, som det har Interesse at sondre ud for sig, naar man skal overveje, hvorledes et større Arbejdsudbud kan skaffes til Veje, falder de forøgede Militærindkaldelser og den stærke Stigning, der har fundet Sted i Antallet af fængslede og internerede i Forbindelse med Udrensningen efter Krigen. Medens der før Krigen aarligt indkaldtes 8 000 Mand til militær Uddannelse, indkaldes der nu ca. 22 000, altsaa 14 000 flere, og medens der før Krigen kunde regnes med, at der til Stadighed sad 2 000 Personer fængslet, er Tallet paa internerede og fængslede efter Krigen steget til ca. 17 000. Det samlede Antal Personer, der i Kraft af de nævnte Foranstaltninger holdes borte fra Erhvervslivet, er saaledes nu ca. 29 000 større end før Krigen.

Naturligvis er det kun en Del af denne Stigning, som direkte medfører Indhug i den Kreds af Personer, der normalt staar til Raadighed som Medhjælpere i Landbruget, men selv om man nøjes med at henregne 6—7 000 af dem til denne Kreds — beregnet forholdsmæssigt efter Landbrugsbefolkningens Andel af hele Befolkningen — er der dog vedblivende Tale om en ikke ubetydelig Indskrænkning af et i Forvejen stærkt begrænset Arbejdsudbud.

Motiver til frivilligt Valg af Beskæftigelse uden for Landbruget.

1. Udvidet offentlig Administration m. v.

Tilbage staar saa den Kategori af Aarsager, hvorunder jeg foran henregnede de Forhold, som er afgørende for den enkelte arbejdssøgende, naar han skal træffe sit Valg mellem forskellige Erhverv. Det kan i denne Forbindelse først nævnes, at der under og efter Krigen uden for de direkte producerende Erhverv er opstaaet en Række Erhvervs- og Eksistensmuligheder, som i Kraft af deres specielle Karakter har haft særlige Chancer for at blive udnyttet, og som derfor i den stigende Konkurrence om Arbejdskraften har indtaget en Fortrinsstilling. Jeg tænker her i første Række paa de ca. 6 000 nye — delvis midlertidige — Stillinger, der siden Krigen Begyndelse er oprettet inden for Politikorpset og paa de rundt regnet 20 000 — ligeledes midlertidige — Stillinger, som er kommet til inden for Statens og Kommunernes Administration. Det kan ogsaa nævnes, at 2 500 Mand efter Krigen har ladet sig indrullere i den engelske Hær, og at 600 Mand har taget Stilling i de allieredes Censur i Tyskland.

Forklaringen paa, at disse Beskæftigelsesmuligheder trækker Arbejdskraft bort fra de direkte produktive Erhverv, er naturligvis ikke givet blot med en Henvisning til deres Eksistens og Omfang; hermed har man jo blot opnaaet at paavise, h v o r en Del af den Arbejdskraft, som Erhvervslivet mangler, er gaaet hen, men ikke h v o r f o r det forholder sig saaledes. Det staar jo enhver frit for, om han vil søge Stilling som Politibetjent eller tage Plads som Landbrugsmedhjælper, ligesom det er overladt til den enkelte at afgøre, om han foretrækker Ansættelse i den offentlige Administration frem for at være beskæftiget i Erhvervslivet.

Naar det erfaringsmæssigt er saaledes, at det private Erhvervsliv gennemgaaende trækker det korteste Straa i Kampen om Arbejdskraften, hænger det selvfølgelig sammen med hele den almindelige Indstilling i Afvejelsen af Fordele og Ulemper ved at være ansat i det offentliges Tjeneste eller være beskæftiget i de private Erhverv. Maaske er det den alminde-

lige økonomiske Usikkerhed i 30'erne, der er Skyld i den stadig saa udbredte Opfattelse, at det at være ansat i det offentliges Tjeneste — selv om Ansættelsen angivelig er nok saa midlertidig — betyder en væsentlig Formindskelse af Risikoen for tvungen Lediggang og Indtægtsreduktion.

Nu gælder det naturligvis ogsaa her, at de ca. 30 000 Mand, der er lagt Beslag paa til Udvidelsen af det offentliges Virksomhed og som Frivillige til den engelske Hær, kun for en Brøkdels — og formentlig en ringe Brøkdels — Vedkommende er hentet direkte fra de Kredse, som kunde tænkes at staa til Raadighed for Landbruget; men indirekte virker et Aftræk af den nævnte Størrelse ind ogsaa paa Landbrugets Arbejds-kraftforsyning, idet Underforsyning i andre Erhverv vil bevirke en større eller mindre Overgang fra Landbruget til disse Erhverv. Aarsagerne hertil kommer jeg ind paa i det følgende.

Inden jeg gaar over til at omtale den Formindskelse af Landbrugets Arbejdskraft, der er sket ved Overgang til andre produktive Erhverv inden for Landets Grænser, skal lige kort nævnes de forøgede Vandringer til Udlandet — i Hovedsagen Sverige — med det Formaal at finde Beskæftigelse der. Det ligger ikke ganske klart, hvor omfattende Vandringerne har været, men jeg vil anslaa det Minus, som de har medført i Landbrugets Arbejdskraft, til højst et Par Tusind.

2. Tørve- og Brunkulsproduktionen.

Imidlertid kan der ikke være Tvivl om, at den samlede Nedgang, der har fundet Sted i Landbrugets Arbejdskraft fra før Krigen til nu, kun i begrænset Omfang — højt regnet for Halvdelens Vedkommende — kan forklares ved de Forhold, jeg hidtil har omtalt. Der bliver med andre Ord en Rest paa 20—30 000 Mand, hvis manglende Tilstedeværelse i Landbruget maa være Udtryk for, at de er søgt ind i andre Erhverv. Ogsaa her kan der nævnes et specielt Omraade, som gør sig gældende i Kraft af de ekstraordinære Forhold, vi for Tiden lever under, nemlig Tørve- og Brunkulsproduktionen. Den har i den seneste Aarrække lagt Beslag paa 40—50 000 Mand i de Maaneder af Aaret, hvor Landbruget har mest Brug for Ar-

bejdskraft, og man har anslaaet, at 10—15 000 Mand af denne Arbejdsstyrke er Folk, som er oplært i Landbruget, og som derfor, hvis Forholdene havde været normale, vilde have staaet til Raadighed for dette. Der kan næppe gives anden Forklaring paa denne Overgang fra Landbruget til Brændselsproduktionen end den, at Lønnen er højere det sidste Sted end det første.

3. *Overgang til Byerhvervene.*

Der er nu tilbage af den samlede Nedgang i Landbrugets Arbejdsstyrke andre 10—15 000 Mand, hvorom det maa formodes, at de er overgaaet til Byerhvervene.

Vi staar her over for et Udslag af en historisk Tendens, som staar i Sammenhæng med den almindelige Vækst, der har kendetegnet og stadig kendetegner Byerhvervenes Udvikling. Tendensen har til Tider været holdt nede af modsat virkende Faktorer, saaledes i Tider med nedadgaaende Konjunkturer, hvor Byerhvervene har haft en Reserve af arbejdsløse, som dels har overflødiggjort Overgang fra andre Erhverv, dels har virket afskrækkende over for den, der stod over for at skulle træffe sit Beskæftigelsesvalg.

Naar Nedgangen i Landbrugets Arbejdsstyrke i 30'erne ikke blev større, end Tilfældet var, til Trods for at Landbrugets Lønninger dengang laa i et væsentligt lavere Niveau end Byernes, hænger det saaledes utvivlsomt sammen med den betydelige Arbejdsløshed, som Byerhvervene i denne Periode led under. Nu er denne Skranke for Overgangen fjernet, og vi ser derfor den nævnte Tendens gøre sig gældende med forøget Styrke, uanset at der nu ikke længere i Lønforholdene ligger noget Incitament til at foretrække Byerhvervene frem for Landbruget.

Hvorfor søger Arbejdskraften ind i Byerhvervene?

Et er imidlertid at konstatere en Tendens, et andet at forklare den. Spørgsmaalet er diskuteret saa grundigt før, at der næppe kan blive Tale om at føje væsentlige nye forklarende Momenter til dem, der tidligere er fremført, hvorimod det kan være paa sin Plads at undersøge, med hvilken indbyrdes Vægt de

forskellige Momenter gør sig gældende nu i Modsætning til tidligere.

Lønforskelle?

Det vil være fremgaaet af, hvad jeg tidligere har sagt, at Forholdet mellem Byerhvervenes og Landbrugets Lønninger, der tidligere har været anført som en af de principale Aarsager til, at Landbrugets unge søgte ind til Byerne, ikke længere har Vægt til Forklaring af Overgangen. Naar man endvidere tidligere har været inde paa, at Forskellen i Adgang til Ferie skulde kunne virke bestemmende ind paa Valget mellem Byerhverv og Landbrug, har nu ogsaa dette Argument mistet sin Betydning — for saa vidt det nogen Sinde har haft nogen saadan — idet der nu i det væsentlige er sikret Landarbejderne tilsvarende Ferierettigheder som Byarbejderne.

Forskelle i Boligforholdene?

Ogsaa Boligforholdene for Landbrugets Medhjælpere er før nævnt som Aarsag til, at Landbruget vanskeligt kunde konkurrere med Byerne om Arbejdskraften. Som Boligforholdene nu stiller sig i Byerne, turde det være en Selvfølge, at Landbruget paa det Punkt ikke længere er handicappet i Konkurrencen, uanset hvad der ellers hist og her vil kunne være at udsætte paa Medhjælperværelserne og Landarbejderboligerne. For saa vidt Manglen paa unge Medhjælpere har resulteret i en forøget Efterspørgsel efter Landarbejdere med egen Husstand, kan der dog muligvis herigennem opstaa et særligt Boligproblem, fordi der ikke findes Boliger nok til at huse Tilvæksten i Arbejderstyrken.

Ønsker om bedre Understøttelsesmuligheder?

Det er endvidere — ogsaa i den senere Tid — blevet paa-staaet, at Adgangen til større og rigeligere Arbejdsløshedsunderstøttelser og sociale Understøttelser i Byerne skulde være en medvirkende Aarsag til Bortgangen fra Landbruget. Paastanden var ogsaa fremme i Aarene efter Socialreformens Indførelse, muligvis fremkaldt af Lovens omtrentlige tidsmæssige Sammenfald med den paa dette Tidspunkt herskende Mangel

paa Arbejdskraft i Landbruget. Det tidligere omtalte Udvalg angaaende Landbrugets Arbejdskraft paaviste dengang, at Opfattelsen ikke havde Bund i Virkeligheden, og der er intet, som taler for, at Forholdet er anderledes nu. Arbejdsløshedens for Tiden saa ringe Omfang giver næppe heller noget reelt Grundlag for Betragtninger af den omhandlede Art. Fra de faa uheldige Eksempler, der formentlig altid vil kunne anføres, kan man intet slutte med Hensyn til den større Helhed.

*Har Landbrugets patriarkalske Ansættelsesforhold
Betydning for Overgangen?*

Dernæst er der det Forhold, som jeg tidligere har berørt, at den unge Landbrugsmedhjælper som Medlem af Husbondens Husstand og derigennem faktisk til en vis Grad underkastet Husbondens Myndighed, ogsaa i Anliggender, som ikke har direkte Tilknytning til Arbejdsforholdet, kommer til at indtage en noget ufriere Stilling end Arbejderne i Industri eller Haandværk. Naar det hævdes, at det er lettere at faa Medhjælp paa de større end paa de mindre Brug, staar det sikkert i Forbindelse hermed.

Jeg tror imidlertid, Problemstillingen bliver i nogen Grad kunstig, hvis man betragter dette Forhold rent isoleret. Det er sikkert rigtigt, at det sammen med den længere og delte Arbejdstid og visse andre Sider af Arbejdsforholdet kan bidrage til den Opfattelse, at Beskæftigelse i Landbruget ikke kan staa Maal med en Virksomhed inden for andre Erhverv. Men det maa samtidig ikke glemmes, at Arbejdet i Landbruget ogsaa har Fordele, som ikke findes i Byerhvervene. Det foregaar i friere og sundere Omgivelser, og det er som Regel af en mere alsidig og afvekslende Karakter. Der er sikkert nu lige saa store Muligheder for Udnyttelse af Fritiden paa Landet som i Byen.

Jeg har for Sammenhængens og Helhedens Skyld villet nævne Arbejdsforholdets særlige Karakter som et af de Momenter, der utvivlsomt indgaar i Overvejelserne vedrørende Beskæftigelsesvalget, men at det i og for sig skulde indtage en særlig fremtrædende Plads i disse Overvejelser, saaledes at man herigennem maatte have paavist en Kilde til afgørende Forklaring

af Bortgangen fra Landbruget, har Sandsynligheden imod sig. Ufriheden i Arbejdsforholdene i Landbruget føles snarere — og det gælder i højere Grad, jo ældre Medhjælperen er — i Forbindelse med de lange Fæstemaalsperioder, som er karakteristiske for Landbruget i Modsætning til Byerhvervene. I Særdeleshed i en Tid, hvor Arbejdsmarkedet som Helhed er underforsynet, vil det kunne føles som en Hindring at være juridisk bundet af en langvarig Kontrakt, der udelukker Mulighederne for at gribe de eventuelle Chancer, som Situationen byder.

De lange Fæstemaal.

Det er forstaaeligt, naar man fra Landbrugets Side har været inde paa at stille Krav om Straf og lignende drastiske Foranstaltninger i Tilfælde, hvor Medhjælperen ved at forlade Pladsen i Utide bringer Husbonden ud i den vanskelige Situation ikke at kunne faa det nødvendigste Arbejde udført; men det er paa den anden Side et Spørgsmaal, om ikke saadanne Foranstaltninger, praktiseret i større Udstrækning, vil bidrage til at gøre Vanskelighederne større, end de i Forvejen er. Man naar sikkert længere ved, at Parterne i mulig og fornøden Udstrækning forsøger at indrette sig paa mindre bindende Fæstevilkaar, saaledes som det allerede i nogen Grad er sket, ved at man er gaaet over til at ansætte Medhjælperne som Daglejerkarle i Stedet for som halv- eller helaarsfæstede Karle. Ifølge en Opgørelse, som Departementet for nylig har foretaget, fandtes der i November 1946 omkring 5 000 Daglejerkarle i Landbruget. Omend af forholdsvis beskeden Størrelse er Tallet sikkert Udtryk for den samme Tendens i Retning af mindre bindende Ansættelsesvilkaar, som ogsaa kommer til Udtryk i, at Helaarsfæstemaalene i de senere Aar har været i stærk Tilbagegang til Fordel for Halvaarsfæstemaalene.

Sæsonsvingningerne i Beskæftigelsen i Landbruget.

Et Forhold, som jeg tror maa tillægges en stor Betydning i Spørgsmaalet om Aarsagerne til Nedgangen i Landbrugets Arbejdskraft, er de udprægede Sæsonsvingninger i Beskæftigel-

sen. Tællingerne viser, at disse Svingninger i høj Grad rammer ogsaa den faste Medhjælp, og de viser endvidere, at Udsvingene var aftagende indtil 1943, hvorefter de paany forøgedes betydeligt. Det kan nævnes, at Forskellen mellem Sommer- og Vinterbeskæftigelsen for de faste Medhjælpere i 1943 og 1944 udgjorde ialt omkring 20 000 Mand, i 1945 ca. 30 000 Mand og i 1946 godt 40 000 Mand. Tendensen — saavel som Forskellen i det hele taget — kan næppe tages som Udtryk for andet, end at Landbruget for at spare paa Lønudgifterne søger at klare sig igennem den mindre travle Vintertid med en saa lille fast Arbejdsstyrke som muligt. Følgen bliver, at de afskedigede Medhjælpere — for saa vidt de ikke benytter Vinteren til Skoleophold o. lign. — maa søge ind paa andre Erhvervsomraader, idet de kun i beskedent Omfang kan skaffe sig løst Arbejde paa Landet i Vintermaanederne.

Før Krigen var Afskedigelse af Arbejdskraft for Vinteren mindre farlig end nu, fordi Byernes Arbejdsløshed dengang virkede hæmmende paa Opsugningen af den Arbejdskraft, som Landbruget skød fra sig. En Del af de Medhjælpere, som var blevet ledige om Efteraaret, stod derfor til Disposition, naar Landbruget paany fik Brug for dem om Foraaret. Som Arbejdsmulighederne stiller sig nu, vil en ledig Landbrugsmedhjælper næppe have særligt svært ved at skaffe sig Arbejde uden for Landbruget, og har han først opnaaet en saadan Beskæftigelse, synes man ikke at kunne fortænke ham i, at han holder fast ved den i Stedet for at skifte igen, naar Efterspørgslen fra Landbruget atter sætter ind. Det siger sig selv, at hvis blot en Brøkdæl af de 30—40 000 Mand, som Landbruget aarligt formindsker sin faste Arbejdsstyrke med i Efteraarsmaanederne, opsuges af Byerhvervene, har man heri Forklaringen paa en meget væsentlig Del af Nedgangen i Landbrugets Arbejdskraft.

Fremtidsmulighederne for Landbrugets Medarbejdere. — Flere selvstændige?

Som en paa længere Sigt virkende Aarsag til Overgang fra Landbruget til andre Erhverv er ofte fremhævet de forskellige Fremtidschancer i og uden for Landbruget. Ganske groft bely-

ses denne Forskel derigennem, at Antallet af 15—24aarige Personer i Landdistrikterne svarer til ca. 40 pCt., men i Hovedstaden og Provinsbyerne kun til ca. 30 pCt. af de 25—64-aariges Antal. Med andre Ord: Chancen for ved Afløsning af ældre Aargange at opnaa en Livsstilling, der sætter den paagældende i Stand til at stifte Familie og Hjem, er mindre paa Landet end i Byen. Forskellen bliver saa meget mere udpræget, som Byerhvervene er i Fremgang, hvad angaar Tallet paa selvstændige erhvervsdrivende og Arbejdere med egen Husstand, medens Landbruget, efter at Udstykningen omtrent er hørt op, ikke længere frembyder tilsvarende Udviklingsmuligheder.

For den unge Landbrugsmedhjælper, hvis økonomiske Omstændigheder ikke sætter ham i Stand til paa noget Tidspunkt at blive selvstændig Landbruger, vil Udsigterne, hvis han bliver paa Landet, som oftest ikke række længere end til en Fremtid som — periodevis arbejdsløs — Løsarbejder i Landbruget. Maaske er Arbejdsløshedsrisikoen lige saa stor eller endog større i Byerhvervene; men i Tider, hvor Daglejerlønnen paa Landet ikke sikrer et Udkomme, svarende til, hvad Byarbejderens Løn betinger, vil blot Chancen for at opnaa en mere lønnende Beskæftigelse kunne bidrage til, at Valget alligevel falder ud til Fordel for Byen, og den paagældende vil i saa Fald sjældent vente med at realisere Beslutningen, til han har lagt en Aarrække bag sig som Landbrugsmedhjælper. Der kan dog i det højeste blive Tale om en Tendens, og paa Baggrund af de øjeblikkelige Forhold vil der kunne rettes visse Indvendinger mod Betragtningens Gyldighed i Dag.

Det kan hævdes — og bliver Gang paa Gang hævdet — at de Medhjælperlønninger, som Landbruget betaler nu, er af en saadan Størrelse, at de sætter Medhjælperen i Stand til ved en fornuftig Livsførelse at præstere den Opsparing, som skal til for at opnaa en Stilling som selvstændig Landbruger, naar den Dag kommer, da han ønsker at være sin egen Herre. Dette er formentlig rigtigt, hvis Ejendomspriserne ikke stiger yderligere; men det maa dog erindres, at der — saafremt Ændringer ikke indtræffer — vedblivende kun findes et bestemt Antal Landbrugsejendomme, og at Udbudet næppe bliver væsentligt større

af, at et voksende Antal købedygtige optræder som Efterspørgere.

I det lange Løb vil Udviklingen derfor snarere resultere i stigende Priser end i, at et stigende Antal unge faar egen Bedrift. Det kan endvidere ikke nægtes, at Lønnen for de egentlige Landarbejdere — løse saavel som faste — nu er kommet op i et Niveau, som taaler Sammenligning med Byerhvervenes Lønninger, og der skulde for saa vidt ikke længere være Grund til ved Valget af Fremtidsstilling at vrage en Beskæftigelse som Landarbejder til Fordel for en tilsvarende Livsstilling i andet Erhverv. For Løsarbejderen bliver dog tilbage Usikkerheden, som følger med de store Sæsonsvingninger i Beskæftigelsen.

I de senere Aar har Beskæftigelsen af Løsarbejdere i Landbruget saaledes gennemgaaende svinget mellem 30—35 000 Mand i Højsæsonerne og en halv Snes Tusind Mand paa de Tider, hvor Beskæftigelsen var mindst. Især for Tiden, hvor Arbejdsløsheden i Byerne er minimal, er dette utvivlsomt et Forhold, som vejer stærkt til ved Afgørelsen af Valget mellem Land og By. For de faste Daglejeres Vedkommende kan den Forøgelse i Antallet, der har fundet Sted i Løbet af det sidste Par Aar, maaske tages som Udtryk for, at Udjævningen af Forskellen mellem Lønningerne paa Landet og i Byen har begyndt at sætte sig Spor.

Er Nedgangen i Arbejdsstyrken ensbetydende med en tilsvarende Mangel paa Arbejdskraft?

Jeg har i det foregaaende gjort Rede for *den faktiske Nedgang* i Landbrugets Arbejdskraft og forsøgt at paavise de vigtigste Aarsager til denne Nedgang. Det er saa et Spørgsmaal for sig, om den faktiske Formindskelse, Arbejdskraften har udvist, er ensbetydende med, at Landbruget for Tiden mangler en tilsvarende Arbejdsstyrke i den Forstand, at dets Arbejdsbehov først vil være tilfredsstillet, naar og for saa vidt vi igen naar op paa Førkrigniveauet.

Dette Spørgsmaal kan ikke besvares absolut, fordi Mangelen i Modsætning til Nedgangen er noget i mere end een For-

stand relativt. Det kommer muligvis klarest frem, hvis man begynder med at bestemme Arbejdskraftmangelen som Forskellen mellem den faktisk disponible Arbejdsmængde og det til enhver Tid eksisterende Behov for Arbejdskraft. Behovet er nemlig svingende, for saa vidt som dets Størrelse beror paa Forholdet mellem den Pris, der skal betales for Arbejdskraften — Arbejdslønnen — og den Pris, der kan opnaas for de Produkter, som fremstilles ved Arbejdets Hjælp.

Man kan sige, at Behovet er tilfredsstillet, naar den sidst antagne Arbejders Løn netop svarer til Værdien af den Produktionsforøgelse, hans Arbejde betinger, og naar man ikke ved at beskæftige en Arbejder mere kan opnaa et Merprodukt, der kan betale Lønnen til ham. Behovet stiger med andre Ord, naar Salgspriserne for Landbrugets Produkter stiger, og falder, naar Salgspriserne falder; omvendt falder det, naar Lønnen stiger, og stiger, naar Lønnen falder.

Naturligvis er denne Fremstilling af Sammenhængen meget summarisk. I Virkelighedens Verden er Forholdene betydeligt mere komplicerede end i Teoriens. Priserne paa andre Produktionsfaktorer end Arbejdskraften, Mulighederne for til en vis Grad at erstatte Arbejdskraften med tekniske Hjælpemidler, forøget Rationalisering og Begrænsning af Mulighederne for Indkøb af Raastoffer kan nævnes som vigtige Eksempler paa andre Forhold, der virker bestemmende ind paa Afbalanceringen af Produktion og Arbejdsforbrug.

Faktorer, der øver Indflydelse paa Arbejdsbehovet.

Der kan næppe være Tvivl om, at alt taget i Betragtning vil Landbrugets Behov for Arbejdskraft være en hel Del mindre nu end før Krigen, og der kan anføres flere Argumenter for denne Betragtning. For det første medfører den afgørende Forrykkelse, der siden da har fundet Sted i Forholdet mellem Priser og Lønninger, at det ikke vil kunne svare sig økonomisk at beskæftige et Folkehold af samme Størrelse som dengang, i det mindste ikke hvis man tør gaa ud fra, at Arbejdsforbruget før Krigen var nogenlunde rationelt afpasset efter Lønniveauets Beliggenhed i Forhold til Salgspriserne.

Den gennemsnitlige Pengeløn for Karle mellem 17 og 20 Aar svarede i 1938—39 til Værdien af 325 kg Smør eller 7 Slagterisvin; men i 1946—47 er den naaet op paa et Beløb, som modsvarer Værdien af ca. 555 kg Smør eller 14 $\frac{1}{2}$ Slagterisvin. For et Erhverv, der som Landbruget producerer under det aftagende Udbyttets Lov, kan reelle Lønstigninger af en saadan Størrelse ikke undgaa at paavirke Arbejdsbehovet i nedadgaende Retning.

Til yderligere Belysning af Forholdet kan anføres, at saafremt Landbruget i Driftsaaret 1945/46 til de gældende Lønninger havde beskæftiget en Arbejdsstyrke af samme Størrelse som før Krigen, vilde Nettoudbyttet have udgjort en halv Snes Kr. pr. ha mod, som det faktisk var Tilfældet, godt 100 Kr. pr. ha. Jeg gaar her ud fra, at den større Arbejdsstyrke som Følge af Manglen paa Raastoffer ikke vilde have givet sig Udslag i en væsentlig større Produktion. Ogsaa denne Betragtning turde vise, at et Arbejdsforbrug af samme Størrelse som før Krigen ikke vilde være rentabelt, som Forholdene stiller sig nu.

Arbejdskraftens Størrelse og Produktionsintensiteten.

En Indskrænkning af Arbejdskraftbehovet, fremkaldt — som Tilfældet er her — ved en Ændring i Forholdet mellem Pris- og Lønniveau vil naturligvis, alt andet lige, være identisk med en Formindskelse af Produktionsintensiteten. Man skulde derfor, hvis intet andet var sket, have ventet at kunne konstatere en Tendens til øget Ekstensivering i de Aar, hvor Nedgangen i Arbejdskraften har staaet paa. Med andre Ord: det vilde være naturligt, om Arealerne med stærkt arbejdskrævende Afgroder som Kartofler og Roer havde vist Tilbagegang til Fordel for Korn- og Græsarealerne, og om en Del af Omdriftsarealet efterhaanden var blevet udlagt til varigt Græs. I Tilknytning til saadanne Forskydninger kunde man have ventet en væsentlig Nedgang i Kreaturholdet. Men en Udvikling i denne Retning har — i hvert Fald indtil for nylig — ikke fundet Sted. Arealet med Rodfrugter var i Sommeren 1946 23 000 ha større end i Sommeren 1939, og Kornarealet var i samme Tidsrum formindsket med ca. 70 000 ha. Samtidig var Arealet med Græs

i Omdriften forøget med ca. 11 000 ha, og Græsarealet uden for Omdriften var gaaet 56 000 ha tilbage. Frø- og Industriplanter, der i hvert Fald til dels er meget arbejdskrævende, beslaglagde i 1946 et Areal paa 83 000 ha mod 51 000 ha i 1939, og Brakarealet var formindsket fra 32 000 ha i 1939 til 15 000 ha i 1946. Endvidere var Hornkvægholdet opretholdt i et Omfang, der svarede til ca. 96 pCt. af Førkrigsbestanden.

Selvom Tallene kun udtrykker de rent kvantitative Forskydninger og intet viser om, hvorvidt f. Eks. Afgrøderne er blevet passet lige saa godt som tidligere, synes det dog berettiget at slutte, at Nedgangen i Antallet af Medhjælpere ikke har medført en almindelig Tendens til mindre intensiv Driftsmaade end tidligere. Det praktiske Landbrug synes saaledes i høj Grad at have været lydhør over for Landbrugsorganisationernes Advarsler mod en Omlægning, der maatte medføre en væsentlig Reduktion især af Kvægholdet, men det siger sig selv, at Intensiteten kun har kunnet opretholdes, ved at de tilbageblevne Medhjælpere og særlig Brugere og deres Familier har maattet yde en større Arbejdsindsats end før. Ved Siden af har stigende Mekanisering og muligvis ogsaa en vis yderligere Rationalisering af Arbejdsmetoderne bidraget til at modvirke Følgerne af Arbejdskraftens Formindskelse.

Der foreligger ikke Tal til Belysning af Mekaniseringens Vækst specielt i Krigsaarene; men Maskintællingerne i 1944 og 1936 viser, at der i det mellemliggende Tidsrum som Helhed har fundet en betydelig Udvikling Sted. Paa Markbrugets Omraade er der saaledes sket en stærk Stigning i Anvendelsen af Mejemaskiner — særlig Selvbindere — Kartoffel- og Roeoptagere, Radsaamaskiner o. fl. a. Ligeledes er Arbejdet indendørs i stor Udstrækning erstattet af Maskinkraft. Der var saaledes en stærk Stigning i Anvendelsen af Tærskemaskiner, Kværne, Fodringsredskaber og især Malkemaskiner. Malkemaskinanlæg fandtes i 1936 kun paa ca. 3 600 Ejendomme, men i 1944 paa ca. 30 000 med ialt ca. 30 pCt. af hele Landets Malkekobestand. Elektrificeringens stærke Vækst i det sidste Tiaar bør nævnes som en vigtig Forudsætning for den forøgede Mekanisering.

Kan Arbejdskraftmangelen ventes at forsvinde af sig selv?

De Træk, jeg har fremhævet, synes som Helhed at berettige til den Antagelse, at Landbrugets Mangel paa Medhjælpere ikke svarer til den Nedgang, som har fundet Sted; men at der eksisterer et betydeligt udækket Behov for Arbejdskraft, er paa den anden Side uomtvisteligt, og der er, saa vidt jeg kan se, intet, som tyder paa, at der inden for den nærmeste Tid af sig selv vil komme en væsentlig Nettotilgang til Medhjælpernes eller Landarbejdernes Rækker. Den lave Fødselshyppighed, der satte ind i 20'ernes Slutning, har holdt sig indtil for faa Aar siden, og vi vil derfor endnu mange Aar ud i Fremtiden se de ældre Aargange, der glider ud af Medhjælpernes Aldersinterval, blive afløst af Aargange med mindre Antal. At Uddannelsen af værnepligtige væsentligt skulde blive indskrænket med Hensyn til Antal eller Tid, er vel næppe heller sandsynligt.

Midler til Arbejdskraftmangelens Afhjælpning.

Skal Landbruget have Mulighed for at undgaa, at den nuværende uholdbare Situation bliver af mere eller mindre permanent Karakter, bliver det derfor nødvendigt at overveje Midler til Arbejdsmanglens Afhjælpning.

Det falder uden for Emnets Rammer at raadgive i Enkelt-heder med Hensyn til Arten af disse Midler; men nogle enkelte Hovedlinjer maa dog kunne trækkes op. Problemet maa som hidtil angribes fra to Sider, idet man vedblivende bestræber sig for dels at overflødiggøre saa megen menneskelig Arbejdskraft som muligt, dels at tilrettelægge Udsigterne og Vilkaarene for Beskæftigelsen i Landbruget paa en saadan Maade, at Landbruget kan konkurrere om Arbejdskraften paa lige Fod med de andre Erhverv. Hvad angaar Bestræbelserne for yderligere Overflødiggørelse af Arbejdskraft synes en Fortsættelse af Mekaniseringen i økonomisk mulig og forsvarlig Udstrækning at være Vejen frem, ligesom der formentlig paa nogle Omraader vil kunne spares en Del ved fortsat Rationalisering.

Spørgsmaalet om, hvad der fra Landbrugets Side kan gøres

for at fastholde Ungdommen ved Erhvervet i højere Grad, end det hidtil har været Tilfældet, synes i det mindste delvis at kunne besvares ud fra nogle af de Synspunkter, der i det foregaaende er anlagt med Hensyn til Arbejdskraftmangelens Aarsager. Vigtigst i denne Forbindelse vil det formentlig være at rette Bestræbelserne mod en Formindskelse af de store Udsving i Folkeholdets Størrelse fra Sommer til Vinter, samtidig med at det tages op til Overvejelse, hvorledes der i Landbruget kan skabes en Fremtidsstilling for et større Antal unge. Om dette skal ske ved Oprettelse af nye selvstændige Brug eller ved at Landbruget i Fremtiden lægger stigende Vægt paa Beskæftigelsen af faste Daglejere, er et Spørgsmaal, der for Tiden drøftes stærkt paa Møder og i Pressen, men som det vil føre for vidt at gaa i Enkeltheder med i denne Forbindelse. Den sidste Udvej forudsætter jo, at Landbruget til Stadighed producerer til saadanne Priser, at det kan fastholde en Lønstandard, som gør det konkurrencedygtigt i Forhold til Byerhvervene.

Hvis Landbruget kommer ind paa at beskæftige en større Stab af faste Daglejere, der i økonomisk Henseende rangerer paa Højde med selvstændige Smaabrugere, skulde det paa den anden Side herigennem være muligt ikke blot direkte at paavirke Forskydningen i Arbejdskraften i gunstig Retning, men tillige at forhale Tilgangen til de selvstændige Landbrugeres Rækker og derigennem bidrage til en Formindskelse af Presset paa Ejendomspriserne. Maaske kan dette i anden Omgang faa positiv Indflydelse paa Arbejdskraftsituationen, fordi det ned sætter Kravet om Egenkapital og derigennem forøger Medhjælpernes Chancer for med Tiden at blive selvstændige Landbrugere.

SUMMARY

Shortage of labour has in Denmark — as well as in other countries — made itself felt within agriculture at certain intervals. This shortage has become quite particularly pronounced in Denmark after the Second World War, and now it threatens to assume such proportions that the solution of the whole problem may be partly responsible for the question whether it will be possible for Danish agri-

culture to continue its activities along the lines which have been followed in this country for the last three quarters of a century.

From 1938—39 to 1945—46, according to the annual agricultural censuses of the permanent hired workers and the temporary workers in agriculture — converted into workers working all the year round — a decline of abt. 48,000 (from 309,000 to 261,000) is in evidence. This decline has continued since then and may now be estimated to be abt. 55,000 whole-year workers. It falls exclusively on the "actual farm-hands", that is such as receive food and lodging on the farm. This group mainly numbers persons between the ages of 15 and 25 working under contracts for 12 months or 6 months.

The question which now presents itself is this: Is it possible to demonstrate any special reason why the decline falls on precisely this age group, and is there any reason to assume that the young people prefer the more casual character and the freer conditions of work in other trades to the lengthy contracts and the partly patriarchal state of affairs obtaining within agriculture?

Even though the latter may be the case, it is, however, doubtful whether it is possible to arrive at a solution of the problem by imitating the terms of employment obtaining in the urban trades. Such a solution may possibly mean an immediate improvement in the situation, but taken over a longer period it may easily affect the warrantable agricultural training of the farm-hands in an adverse direction.

The latest census of wages shows that the young farm-hands are not underpaid as compared with the workers of the same age group within the urban trades. The wages paid to apprentices in the towns are even considerably lower, and these are the wages which, especially in the case of quite young persons, in certain respects are comparable with the wages paid in agriculture.

Among the factors greatly contributory to the decline within precisely the age group 15—25 years, the following may be mentioned:

- 1) The decline in the birth-rate in the years 1920—30.
- 2) The increased number of persons called up for military service, personnel to guard refugee camps, etc.
- 3) Migration to other trades.

An account shows that as a consequence of the declining birth-rate there will be about 15,000 persons fewer in the rural districts in 1946 than in 1939. To this should be added that in 1946 it will have to be taken into account that there are 6—7000 persons more called up for military service, in prisons or interned than in 1939.

During and after the war about 6,000 new situations, partly of

a temporary character, have been established within the police forces and about 20,000 within the civil service of the State and the municipalities. About 2500 man have been enrolled in the British army, and 600 have taken jobs in Germany as censors in Allied service. Of these abt. 30,000 persons probably only a small fraction have been recruited from circles which may be considered to be available for agriculture, but, in an indirect way a withdrawal of this size also affects the supply of labour for agriculture, as a short-supply in other trades will give rise to a larger or smaller migration from agriculture to these trades.

However, the factors commented upon so far are only able to account for about one-half of the decline in agricultural labour. A balance is left of some 20—30,000 man who must have migrated to other trades or taken up residence abroad.

In this connection it should be mentioned that the extraordinary conditions have brought about a production of peat and lignite which during the busiest months of the year absorbs the labour of 30—40,000 man, about 10—15,000 of whom would have been available for agriculture under normal conditions. It is hardly possible to offer any other explanation of this migration from agriculture to fuel production than the one that wages are higher in the latter industry than in agriculture.

Now, of the total decline in the labour of agriculture this leaves a balance of still 10—15,000 man about whom it must be presumed that they have taken up urban trades.

There is thus a tendency for agricultural labour to migrate to other trades, although neither wages, dwellings or holidays, etc., can be considered to exercise any particular attraction. True enough, the hours are a little longer, and the conditions of work slightly more tied in agriculture than in other trades, but then agricultural work is generally more variegated and diversified, and performed in freer and more healthy surroundings. It is more likely that the reason for the decline is to be found in the pronounced seasonal variation in the employment. The difference between the highest and the lowest employment for the regularly employed farmhand has risen from about 20,000 man in 1943 to just over 40,000 man in 1946 — an expression of the fact that agriculture attempts to economize on the expenditure for wages by managing through the less busy period during winter with the smallest possible number of permanently employed farmhands. Part of the labour force set free in this way seeks employment in other trades and is retained by these trades in the following summer season.

As another reason for the decline, especially in the case of the quite young age groups, is sometimes mentioned the difference in the prospects for the future in agriculture and outside.

Finally the question has to be discussed whether the actual decline in the labour force is tantamount to a corresponding shortage of labour, a question to which it is not possible to give any absolute answer because both wages and other costs incidental to the production, and the price of the product influence the requirement of labour. To this should be added that to some extent labour may be replaced by technical devices and increased rationalization.

Also the varying possibilities for the purchase of raw materials are a determining factor for the equilibrium between production and the requirement of labour.

The average wages paid in cash to the regular farm workers between 17 and 20 years of age corresponded in 1938—39 to the value of 325 kg butter or 7 bacon pigs, but in 1946—47 they correspond to the value of about 555 kg butter or 14½ bacon pigs. A genuine rise in wages of such proportions cannot help influencing the demand for labour in a declining direction and will — all other things equal — be tantamount to a reduction in the intensity of production.

Accordingly, a tendency might have been expected to be in evidence towards a readjustment to crops requiring less labour, and a reduction of the livestock, but this has only been the case to a very small extent. This must no doubt to some extent be attributable to the prevailing tendency to retain the production apparatus, especially the livestock, intact for the post-war production in the greatest possible measure. An attempt has been made to make up for the consequences of the reduction of labour by means of a larger contribution of work than before, especially on the part of the owners and their families, by an increasing degree of mechanisation and, further, by a rationalization of the working methods, but despite all efforts there is a large uncovered requirement for labour, and there are no indications that a spontaneous addition of labour will take place within the near future.

If agriculture is to have any hopes of preventing the present untenable state of affairs from becoming a more or less permanent feature, the problem will as hitherto have to be tackled from 2 sides:

- 1) by rendering as much human labour as possible superfluous,
- 2) by arranging the prospects and conditions of employment within agriculture in such a manner as to enable agriculture to compete for the available labour on a footing of equality with other trades.

As regards the latter point the variations in the number of workers employed summer and winter should be limited and at the same time the problem should be taken up for consideration how